ליטע…

ליטעראַרישע קריטיק

לידער פֿון 3 אידישע ד׳יכטער

אַ קורצע אַנטאָלאָגיע. — לידער פֿון צוגעשיקטע ביכער. — „אינמיטן טאָג" פֿון מעינקע קאַץ. — „פֿון אַלע נע ונד'ן" פֿון אברהם זאַק. — לידער פֿון אַ פֿליכטלינג פֿון ש. י. לאַנדינסקי. — אַן אָפּקלויב און באַמערקונגען.

פֿון יצחק וואַרשאַווסקי

מיין היינטיג אַרטיקל שטעלט מיט זיך פֿאָר אַ סאָרט קורצע אַנ־טאָלאָגיע. איך האָב אַרויסגענו־מען פֿראַגמענטען פֿון אַ צאָל ביכער וואָס מ׳האָט מיר צוגעשיקט. אַנ־טאָלאָגיעס זיינען געוויינליך גאַנצע ביכער. אָבער עס קאָנען אויך זיין אָפּקלויבען פֿון עטליכע מחברים. די זאַכען וואָס מיר קלויבען דאָ אויס זיינען נישט אומבאַדינגט דאָס בעסטע פֿון די צוגעשיקטע ווערק, נאָר כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דעם מחבר, אָדער גאָר פּיקאַנט און אינטערעסאַנט צוליב דער טעמע.

מיר הויבען אָן מיט אַ ליד פֿון מ ע י נ ק ע ק א ץ, אַ לינקער שרייבער און פּעדאַגאָג, וואָס האָט זיך אָפּגעקערט פֿון די רויטע. זיין בוך „אינמיטען טאָג" איז ערשינען אין 1954 און איז באַזאָרגט מיט צייכענונגען פֿון רבקה קאַץ. דאָס ליד וואָס מיר גיבען דאָ איבער הייסט „אַ תפילה" און איז אָריגי־נעל לויט דעם אינהאַלט.

אַ תפילה

אוי, איך וויל אַזוי אונטערגעהן,
אונטערגעהן, אונטערגעהן.
אנא יי הושיעה נא,
איך זאָל אונטערגעהן, אונטערגעהן:
היינט, היינט, היינט,
ווען ס׳פּאַלט דאָס געדעוו פֿון חוזק, חוצפּה
און גאָלד,
ווען דער רעש פֿון ראָד און מענטש און
שטיין,
רעדערט־איין, שטייגערט־אַיין, אָווענט־אַיין:
אַ, ווי וואָלט איך אין אַ לעצטען שטראַל
געוואָלט אַריין.

אנא יי הצליחה נא,
איך זאָל היינט מיט גלעטענדיגער שרעק,
דערשפּירען אייגען ווי לייב — די נאָענטע
טריט פֿון טויט.
איך זאָל ווערט זיין ווערען שטויב פֿון
פּריליגגדיגער ערד,
וואָס טראָגט מיט געדולדיגען ציטער
אויס —
דאָס גראָז, דעם זאַנג, די רויז.
איך זאָל ווערט זיין ווערען — די אייביג־
קייט אַליין.

מודה אני,
וואָס דו האָסט מיך אַ וויילינקע באַשערט:
אַ צינד טאָן די בענקשאַפֿט אַנטקעגען
דיינע שטערען,
און היינט, היינט, היינט,
מן המצר קראתי יה,
… זאָל אַ שוועב טאָן אַ גליענדיגע רגע,
… אַלע מאָרגענדיגע
…, גיט ווערען … ווערען.

…פֿאַרשטעהן אַט די שטי־מונג … מען נעמט אין אַכט אַז מעינקע קאַץ האָט זיך אָנגעזעהן מיט אַלץ וואָס מען זעהט זיך אַז צווישען די קאָמוניסטען און דורכ־געמאַכט דעם שווערען פּראָצעס פֿון אָפּרייסען זיך פֿון אַ סביבה, קאָלע־גען, אפשר אויך אַ פּאָסטען. גראָד איז דאָס גאַנצע בוך זעהר אָפּטי־מיסטיש, אָבער אַט־דאָס ליד גיט־איבער אַן אמת׳ע שטימונג, אַ גע־פֿיהל און אַ נייגונג וואָס איז אפשר אַזוי אַלט ווי דאָס לעבען אַליין: צי אַנטלויפֿען און נישט צו דאַרפֿען מער אַנקוקען די פֿאַלשקייט, די ברוטאַליטעט. דאָס ציטירטע ליד האָט אין זיך דעם טעם פֿון עכט־קייט.

* * *

די פּאָסט האָט געבראַכט אַ בוך לידער פֿון א ב ר ה ם ז א ק. אברהם זאַק איז געווען אין וואַרשע אַ שרייבער פֿון ערצעהלונגען און לידער. ער איז געוואָרען באַקאַנט מיט זיינע מלחמה־זכרונות: „אונ־טער די פֿליגעל פֿון טויט". אָבער שוין איבער פֿופֿצען יאָר ווי אברהם זאַק וואַלגערט זיך איבער דער וועלט. ער געפֿינט זיך אין בוענאָס איירעס, אַרגענטינע. אין די אַלע וואַגלעניש און וואַנדערונג האָט אברהם זאַק נישט אויפֿגעהערט שרייבען. זכרונות זיינע פֿון די רו־סישע שקלאַפֿען־לאַגערען האָבען זיך געדרוקט מיט אַ צייט צוריק אין „פֿאָרווערטס". זיין לעצט בוך לידער טראָגט דעם כאַראַקטעריס־טישען נאָמען „פֿון אַלע נע ונד'ן".

מענשען אין אַלע צייטען. און אַט איז אַ ליד וואָס גיט איבער ווי אַזוי מ׳האָט אין דעם „סאָציאַליס־טישען פֿאָטערלאַנד", אין סטאַ־לינ׳ס גן עדן, באַהאַנדעלט יענע וואָס זיינען אַנטלאָפֿען פֿון היט־לער׳ן. ווי ענליך איז דאָס וואָס ווערט דאָ דערצעהלט צו די איבער־לעבונגען פֿון אידען אין די נאַצישע לאַגערען!

אויפֿ׳ן ווייטען צפֿון...

אויפֿ׳ן ווייטען צפֿון,
אין דעם ים פֿון שניי,
שטום געהט אויס דיין האָפֿען,
לעשסט זיך אויס אין וויי.

אין דעם יאָך געבויגען,
אין דער טייגעס קעלט —
קוקען דיינע אויגען
צו דער ווייטער וועלט...

טאָמער וועל איך פֿאַלען
אונטער האַק און זעג —
זון! דורך דיינע שטראַלען
כ׳גריס מיין היימיש ברעג!...

אויף די נאַרעס

צעקנאָדערטע מאַסע פֿון גופֿים,
אין לאַכעס, אין טראַנטעס פֿאַרהילט.
עס סטאַרטשען צעווייטאָגטע אברים,
אַזוי ווי פֿאַרגליווערט, פֿאַרקיהלט.

צעבראָכען פֿון יאָך און פֿון פּראַצע
אין טייגע מיט זעג און מיט לאָם —
איז ליגט זי, די מאַסע פֿון גופֿים,
פֿאַרזונקען אַזוי ווי אין תהום.

עס טרעפֿט, אַז עס זעהט ווער אַ חלום:
אַ ליבסטע, אַ פֿרוי און אַ קינד...
ווי איינער, וואָס עפֿענט די אויגען,
וואָס לאַנג, לאַנג געווען זיינען בלינד...

עס ברעכען די גלידער פֿון מידקייט,
תוך פּראַצע, פֿון טייגע, פֿון עול.
וואָלט דויערען אייביג דער חושך,
קיין טאָג זאָל נישט זיין גאָר קיינמאָל...

נאָר ס׳הילכט באַלד — „פּאַדיאָם!"*) —
און די נאַרע
צעראַיעט זיך פּונקט ווי אין מיסט.
אין דרויסען — אַ פֿראָסט אַ צעגליטער
אַ חושך אין טייגע און וויסט.

— העי מאַרש! העי דאָרט, ווייטער גע־
גאַנגען! —
עס טאָפּטשען אין שנייען די טריט,
עס קלעפּען זיך אַלץ נאָך די אויגען,
עס ברעכט נאָך אַיעטוועדער גליד.

עס קריכען אַזוי די בריגאַדעס
דורך טייגע, דורך נאַכט און דורך שניי.
פֿאַרוואָס? און פֿאַרווען? און פֿאַר וועמען?
עס רופֿט זיך נאָר די זאַווי...

בריגאַדעס

געענדיגט דער טאָג שוין אין וואַלד.
די פּראָסיעקעס**) אַלע געמאַכט.
די ביימער אין סטאָסען צעלעגט.
געוואָרען מיט מזל איז נאַכט.

עס קלייבען זיך מענשען צונויף,
פֿאַרהונגערטע, מיד אין דער ריי.
ווי שאָטענס אין טייגישער נאַכט
עס טאָפּטשען בריגאַדעס אין שניי.

אַ שווייגען. מען רעדט נישט קיין וואָרט.
קיין כוח צו ריידען נישטאָ.
פֿון פֿינסטער ביז פֿינסטער. דער טאָג —
קיין אָנהויב, קיין סוף האָט ער דאָ.

מען ציהט צו באַראַקען — די „היים" —
פֿאַרצוימטע מיט שטעכיגען דראָט.
פֿאַרוואָרפֿען פֿון לעבען און וועלט,
פֿאַרבאָרגען פֿון מענטש און פֿון גאָט...

אברהם זאַק, ווי פֿיל אַנדערע וואָס זיינען געראַטעוועט געוואָרען פֿון יענע מקומות, האָבען דערציילט וואָס דאָרט איז פֿאָרגעקומען. אָבער אונזערע רויטע אידעלעך האָבען זיך נישט גערעכענט מיט די אַלע פֿאַקטען, דאָס אָנגערופֿען: גרויל־פּראָפּאַגאַנדע, פֿאַשיסטישע בלבולים. ס׳האָט געמוזט קומען אַ צווייטער סטאַלין — כרושטשעוו — און אויפֿדעקען די אַלע נידער־טרעכטיגקייטען פֿון זיין באַלעבאָס, אַז די רויטע אידעלעך זאָלען זיך צוהערען. אָבער וואָס האָבען זיי געלערענט פֿון דעם אַלעמען? זיי רופֿען נאָך אַלץ אַז רוסלאַנד דאָס לאַנד פֿון פּראָגרעס, פֿון שלום, פֿון דעמאָקראַטיע. עס אַרט זיי אפֿילו נישט וואָס טויזענטער, הונדערטער טויזענטער אַנדערע רויטע אידעלעך זיינען אומגעקומען אין דעם דאָזי־גען לאַנד פֿון „פּראָגרעס". אַט אַזאַ כוח האָט דער טייוועל פֿון שקר און געמיינקייט. אברהם זאַק׳ס לידער האָבען צווישען אַנ־דערען אַ ווערט פֿון דאָקומענטען. מען פֿיהלט ווען מען לייענט זיי די אַטמאָספֿערע פֿון שקלאַפֿען־לאַגער.

* * *

מיט אַ פּאָר וואָכען צוריק איז געשטאָרבען דאָ אין ניו יאָרק אַן איינזאַמער אידישער פּאָעט, ש. י. ל א נ ד י נ ס ק י. די מערסטע אידישע פּאָעטען זיינען איינזאַם, נאָר לאַנדינסקי איז געווען אַן איינ־זאַמער צווישען די איינזאַמע. ווי ס׳איז געוויינליך דער פֿאַל, האָט „קיינער נישט געזאָגט און קיינער נישט געזונגען", — זיך צו באַ־נוצען מיט היינע׳ס ווערטער. אי־דישע שרייבער געהען אַוועק היינ־טיגע צייטען אפֿילו אָהן אַ הספּד. לאָמיר דאָ געבען אויסצוגען פֿון ש. י. לאַנדינסקי׳ס בוך „לידער פֿון אַ פֿליכטלינג". לאַנדינסקי׳ס לי־דער, ווי זאַק׳ס, זיינען אַ דאָקומענט פֿון מענשליכער רשעות. לאַנדינ־סקי שילדערט די טעג ווען וואַרשע איז געוואָרען באַלאַגערט פֿון די נאַצים, אין 1939.

אָהן וואַסער...

און ליידיג שווייגען וואַסער־רערען,
און אַלע קראַנען טרוקען כריפּען.
— וואַרשע, ווי לאַנג וועסטו זיך ווערען?
— אַזוי לאַנג ווי איך וועל זשיפּען!

און אַלע הויפֿען ברונימס גראָבען,
מען גראָבט אין קעלערס, אין פּאַדוואַלען.
נישט איינער ווערט אין טיף באַגראָבען,
פֿאַרשאָטען אויפֿ׳ן ראַנד פֿון קוואַלען.

מען שטעהט נאָך וואַסער אין די רייען,
מען טיילט־זיך צו דעם שלוק פֿון גומען.
מען צעלויפֿט זיך אין „אַליאַרעם".
און ווער ווייסט ווער צוריק וועט קומען?

פֿון גענשע און פֿון זאמענהאָפֿער.

אַ העלדיש…

אויף דעם דאָרפֿישען הויף, אַרום דער קופּע מיסט, וואָס איז געלעגען פֿאַר דער שטאַל, האָבען אין די זו־מערדיגע פֿרימאָרגענס זיך אַרומ־געדרעהט אַ סך הינער און איין גרויסער האָן. דער איין־און־איינ־ציגער גאַלאַגאַנסקי האָן האָט אַרומ־געשפּאַנט צווישען זיי אַ שטאָלצער מיט אַ געשטרעקטען טראָט, נאָר ווי אַ גענעראַל און זיך ווי געגרויסט פֿאַר זיי מיט זיין פֿייער־רויטען גע־קאָרבטען קאַם אויפֿ׳ן קאָפּ, מיט זיינע פֿיל־פֿאַרביגע שעהנע פֿעדערן, וואָס האָבען געגלאַנצט אַנטקעגען דער זון און מיט זיינע געלבליכע שפּיציגע שפּאָרן אויף די פֿיס.

די שטילע, הכנעה׳דיגע הינער פֿון הויף האָבען דעם שעהנעם האָן געהאַט אויפֿ׳ן אויג יעדע מי־נוט. אפֿילו ווען זיי זיינען געווען…